

BOKA LÁSZLÓ

Összeérő kezek, választott elődök, követendő Orpheuszok. A fordító Radnóti Miklós

„A vers úgy alakul ki, mint a vízcsepp. Összegyűl a víz, formálódik, nyúlik, majd leszakad s tökéletes csöppé alakul *bulltában* (kímelés – B.L.)” E sorok Radnóti Miklós naplójából valók, 1941 novemberének legvégéről.¹ Árnyalt, sokatmondó és az egész életútra alkalmazható kifejeződése ez véleményem szerint mindannak, amit e tragikusan csonkán maradt, mégis tökéletes életmű képvisel. Nem pusztán Radnóti költészetére, a versnyelve alakulására, de az ő fordítói énjére, munkásságára is igaznak gondolom. S minthogy e konferencia meghirdetett tematikája révén is nem (vagy nem csak) a fordításról s annak szépségeiről, nehézségeiről, olykor lehetetlen küldetéséről, hanem a fordítóról magáról, vagyis hangsúlyosan az egyénről mint kultúraközvetítőről beszélünk, szükségszerű lesz említenünk az amúgy máskor helyesen zárójelbe helyezett, kísérő referencialitást és bizonyos esetekben fölös vagy akár (ha túlzó mértékű) káros (mert szövegeket elnyomó, háttérbe szorító) életrajziséget is. Jelen esetben, a fordító személye, irodalomszemlélete, esztétikai érzéke, iskolázottsága, kulturális hagyományai, sőt, teljes identifikációs bázisa is latba esik. Hiszen a forrásszöveget övező kulturális háttér és a befogadó nyelvi kultúra közt maga a fordító áll, s az ő felkészültségéhez, erudíciójához, szakmaiságához, értelmezéséhez végső soron, előbb az őt mint egyént meghatározó sorseseeményeket is számításba kell vennünk. Radnóti vallomásaira épp ezért *is* kell hangsúlyosan figyelni, hiszen a fordító személye révén *is* szükségszerűen új kontextualizációba kerülhet egy-egy korábban született irodalmi szöveg. Látnunk kell tehát, ha nem is elsődlegesen erre összpontosul a figyelmünk, hogy milyen impulzusok érték, élete milyen szakaszában, s milyen miliőben Radnótit. Nem csak a tragikus életpályára gondolok mindenekelőtt, amint az talán várható lenne, vagy születése ismert drámai körülményeire,² hanem például egy megrázóan rövid gyermekkorra is. (Tizenkét esztendő volt mindösszesen, amikor édesapja is elhunyt, s ekkor tudja csak meg, hogy az őt felnevelő asszony nem az édesanyja...) Ezekén túl pedig a felnőtté érés folyamataira, stációira, az őt meghatározó tanítókra, pártfogókra, mentorokra, atyai barátokra. Sík Sándorra többek

¹ 1941. november 28. Lásd RADNÓTI 1989, 200. (kímelés – B.L.)

² A traumát, miszerint születésekor nem csupán édesanyja, hanem utónevét nem kapott ikertestvére, öccse is elhunyt, csak tizenévesen tudja meg.

között, s mindazokra, akik óhatatlanul befolyásolták érdeklődését, világlátását, formálták értékrendjét, alakították irodalomszeretét, s ezen túlmenően is saját hitét és vallását, erkölcsiségét, eszmerendszerét.

Radnóti esetében az erősnek mondható avantgárdos indulást követően egyszerre lesz jellemző a tiszta műfajiságra való törekvés, illetve a kipróbált poétikai műfajok felelevenítése és továbbgondolása, szintézise – nagyjából összhangban az 1920-as évek csonka magyarországi irodalmi életének főbb, nyugatos hullámaival: a babitsi újklasszicizmussal és még inkább a hagyományőrző vagy szintetizáló modernség³ megerősödő, kiteljesedő formáival –, s ez nyilván a fordító Radnótit is elkötelezi egyfajta csapásirányon. Ehhez segítette, ezt erősíthette doktori szigorlata s magyar-francia szakos tanári diplomája is a harmincas évek derekán. A hagyomány lezárhatatlanságát, annak bennünket formáló erejének megtagadását képtelenségnek mondó belátás, az időben megelőzőnek, az irodalmi múltnak és kulturális emlékezetnek társadalmi hatását nem negligáló, hanem nagyon is elismerő, azt hangsúlyozó modernségkép, s e hagyományból tudatosan merítő, klasszicizáló modernitás-eszmény Radnótinak is sajátja lesz irodalmi-kulturális eszmélkedései során. Mindazonáltal az sem feledhető, hogy ezek a harmincas évekre konszolidált modernség-formák és irányzatok a nagybetűs modernség paradigmáján kívül eső, azt sokáig tagadó, többségi értékrendet és irodalomszemléletet jelentő ún. konzervatív jelenségekkel együtt alkották a kor irodalmi életének közös (erő)terét, sőt a húszas-harmincas években a klasszikus modernitás európeér, esztétikai érvrendszere (a kifejezés új esztétikai értéke, az originalitás, az ideológia-semleges kritikai mérce és a nemzetközi kitekintés szükségessége) újfent némiképp teret látszottak veszíteni. Az olykor akadémikusnak is mondott konzervatív-traditionalista irányok, a húszas-harmincas évek fordulóján erőre kapó hazai irodalomszemléletek a kor társadalmi-politikai tényezőinek egyértelmű (mindenekelőtt Trianon fájó) hatása alatt formálódtak, s újfent egy feladatelvű, nemzetközpontú és cselekvő irodalomképet propagáltak, mely vállaltan összhangban van a napi politika célkitűzéseivel. Radnóti tisztában volt mindezzel, akárcsak a harmincas évek közepén/végén ezek visszaható erejével is.

Meglehet a személy egyéni életútja és a történeti kontextus, az irodalomtörténeti összefoglalásokban valóban másodlagosnak tekintendő, e rövid kitérőre azért is szükség mutatkozott, mert az egyén nyelvileg és erudíciója,

³ A huszadik század első évtizedeit meghatározó irodalmi modernség-eszmény eltérő útjai és sokáig párhuzamos módozatai kapcsán érdemes emlékeztetnünk, hogy már az 1910-es évek közepétől/végétől legalább háromféle, hullámzó intenzitású modernitás-koncepció együttélésével számolhatunk a magyar irodalomban: az esztéticista, az avantgárd és az ún. hagyományőrző modernségével.

világképe felől is determinált, „hozott anyagból dolgozik”, amit belső vívódásai, őrlődései, kételyei, bizonytalanságai, vagyis egyéni lelki-szellemi diszpozíciója folyamatosan át- meg átformál. S természetesen azért is, mert Radnótitól magától tudjuk, hogy „olyan korban” élt, két világégés között, amikor egyfelől az emberek humanista életszeretete akart mindennél jobban megmutatkozni, másfelől mégis egész Európát az első világégés okozta traumák és igazságtalanságok réme kísértette és hajszolta egy újabb háború felé. Ezért szinte tapintható az, amit Radnóti legelső írásaitól kezdve érzünk, hogy tragikus végkifejletű életútján csak pillanatokra élhette meg a vágyott békét: a személyest, az egyénit és a társkapcsolatit is. Egész költészete közvetlenül a második világégés dermesztő, félelmet és társadalmi gyűlöletet generáló előszelében és annak véres ege alatt született. (Érdemes lenne megvizsgálni Radnóti eléggé kiterjedtnek mondható kapcsolati hálója mentén, hogy egykori barátai, társai, korábbi támogatói miként reagáltak életútjának utolsó, tragikus fázisaira, az önkény éveire.)⁴ Jelen írás szűk keretei közt (s az annak apropóul szolgáló konferencia tematikájához kapcsolódóan) természetesen most csupán két – általam fajsúlyosnak vélt – aspektusra igyekszem kitérni a fordító Radnóti Miklós munkássága kapcsán. Az első, a korán megszakadt gyermekkor és annak életútbeli és költészeti hatásai, motívumai és tematikái (ide értve Radnóti olvasmányélményeit is), a második pedig, az a mindösszesen szűk másfél évtizednyi alkotóidő, ami számára az írásra és fordításokra így vagy úgy megadatott.

Közismert, hogy Radnóti első kötete 1930-ban jelent meg *Pogány köszöntő* címmel, még abban az évben, amikor Szegeden egyetemista lett, ahogyan az is, hogy mindösszesen pár évvel később, 1936-ban a *Járkálj csak, halálraítélt* címmel már ötödik verseskötetét jelentette meg. 1930 és 1936 közt, bő hat esztendő alatt öt kötetet tehát – páratlan termékenység ez az egyetemi évek, stúdiumok mellett –, s az ötödiket ráadásul micsoda erőteljes, meghökkenítő címmel! Talán ezért is közkeletű az a vélemény, hogy Radnóti mindig, már ekkor is, egyfolytában már a halál közelségében írt, valahol a halálra készült. A halálra s – tegyük hozzá – legalább ilyen erőteljesen a békére is, valamilyen éterire, talán az örök háború utánira, de leginkább egyszerre mindkettőre. Még megjelent életében a hatodik, *Meredek út* című kötet 1938-ban, ezt követően azonban már csak posztumusz jelenhetett meg a *Tajtékos ég*, 1946-ban. Akkor is csupán 37 esztendő volt volna még...

Amíg élt, tele volt balsejtelemmel, amire kora mindennapjai és családi tragédiák okozta determináltsága egyaránt forrásként szolgált. Ugyanakkor –

⁴ Bíró-Balogh Tamás nemrégiben 614 dedikációját vizsgálva igyekezett felrajzolni Radnóti Miklós irodalmi és társadalmi kapcsolatrendszerét.

talán épp ezek ellensúlyozására is – tele volt mindvégig alkotásvágygal. Az idill és az egyre sötétebb, rémületesebb valóság képei egyszerre szótták át és szaggatták szét képletes versszövetét. Az *Első eclogában*, 1938-ban már így írt: „Írok azért, s úgy élek e kergető világ közepén, mint / ott az a tölgy él; tudja kivágják, s rajta fehérlik / bár a kereszt, mely jelzi, hogy arra fog irtani holnap / már a favágó, – várja, de addig is új levelet hajt.” Hogy aztán a *Negyedik eclogában*, 1943. március 15-én már végképp azt írja: „Szabad szerettem volna lenni mindig / s örök kísérték végig az uton.” Radnóti e fájóan és értelmetlenül rövid, ám annál termékenyebb életesztendő során számtalanszor került konfliktusba társadalmi osztályokkal származása, neveltetése miatt. A külső, külvilági konfliktusokon túl persze belsőket, interiorizáltakat is bőséggel megvívott. Melczer Tibor helyesen jegyezte meg, hogy vallott magyarsága a külső repressziók ellenére mindazonáltal sohasem volt ilyen belső kétségeknak a tárgya.⁵ Saját, szilárd meggyőződésével, hitével, hagyománytudatával, nyelvi, szellemi, kulturális örökségével tehát soha nem merültek fel benne kételyek, annak ellenére, hogy bőven lett volna rá oka, amidőn az őt körülvevő világban barbárul megkérdőjeleztetett költői és emberi létjogosultsága egyaránt. Két munkaszolgálatos behívó között írta meg a *Nem tudhatom...*-ot, a teljes magyar irodalom egyik legragyogóbb gyöngyszemét, szerelmes vallomást hazájához, ahhoz a szülőföldhöz, melynek torz politikai vezérei ekkoriban éppen kitagadni igyekeztek őt. *Hulltában* már – mondhatjuk a bevezetőben idézett sorokkal –, hiszen nem sokkal ezt követően a szögesdróttal beszegített lágerban ír már, sort sor alá tapogatva.

Radnóti tisztában volt vele – példa erre épp a *Nem tudhatom...* is – hogy mindaz, amit egyéni versnyelvén, költőként (vagy fordítóként, tolmácsként) mondhat, ami bennünket ide, egy látszólag közös földrajzi hazába köt, az egyfelől merőben személyes, s mégis annyiban közösségi, hogy közös kulturális emlékezetre sarkall, minden egyes sorával, szövegközi utalásaival. Ez adja értékét s nyilván hitelét is. Ettől lesz letisztult és közös nyelvet találóan szívet dobogtató. Ez a nyelvhasználat tette ugyanakkor őt sebezhetővé is. A Babbitson és jórészt Arany Jánoson iskolázott humanizmus és tisztesség adekvát nyelve az erkölcsi eszmény nyelve is, mely – legalább a *Razglednicákig* szólóan – az igazra tanú, a hibátlan versformában író, a legpontosabb szavakkal szóló poétát mutatja. Aki jó értelemben (tanári katedra nélkül is) tanít: *itt élni és ítélni*, megítélni jót és gonoszt, vállalható és vállalhatatlant – a múltban, hagyományban, kereszténységben is, hogy aztán értelmetlen halála látszólag érvénytelenné is tegye valahol azt a fajta humanista ideát, hitet és nyelvet, amelyen szólt, amelyről szólt, s amely révén megnyil-

⁵ MELCZER 2003.

vánult. Csak látszólag! S csak átmenetileg! Vészkorszakok zajában... Megborzongunk ugyanis ma is a költő Radnóti-Glatler Miklós minden verssorán, melyet ezt követően írt, mint ahogyan a tényen is, hogy ilyen körülmények között írni, alkotni tudott egyáltalán. Midőn a kor s a világ, amelyben élnie adatott, lassan – ahogyan a *Gyökérben* ő maga írta – „megférgesül”-t.

Radnótinak – mint már utaltam rá –, erős alapokon álló keresztény hite volt. Életútjának nem csupán „fellángoló vallásos hangulatait” kapta Sík Sándortól, ahogyan Hegedűs Géza láttatni akarta,⁶ s ennél is többet: irodalomtörténeti, esztétikai műveltsége legjavát, s e mellett valószínűleg korai költői korszakának expresszionista ízeit, csapongó szabadversformáit is. Költészetében az első hangütés frissessége után hangja fokozatosan, tapinthatóan komorodott el. Az *Újbold* című, 1935-ös kötet megjelenése kapcsán Bálint György a Radnóti-versek lényeges vonásait emelte ki a *Nyugatban* írt kritikájában, miszerint ebben a könyvben, teljes gazdagságában és érettségében áll már előttünk egy sajátos ízű és színű, különlegesen magyar zenéjű költészet, melyből a nagybetűs élet örömeinek és gondjainak majdnem tárgyilagos vállalását is kiérezni.⁷ Ez a hangulat, mely több versében is később visszatért, közel járt már ekkor is a rezignációhoz. Az irodalomtörténeti összefoglalások értelmében csaknem teljességében rezignálnak mondhatjuk a „kései” Radnóti líráját, ám e költészet valahogy mégsem engedte ilyen könnyen behatárolni magát. A Radnóti-líra már ekkor is folyamatosan sejteti, hogy a harc egyelőre reménytelen, de az egyén mégsem tehet mást sorsa és természete szerint, minthogy vállalja a túlélő, a túlélni akaró életformát, mert minden más életforma egyszerűen idegen tőle, s értelmetlen is egyben, ahogyan később azt Baróti Dezső is helyesen megfigyelte.⁸ Radnóti szomorúsága ezért is eleve paradox: néhol idillbe olvadó, s mégis, idill utáni vágya is tragikus. Már az *És kegyetlen* című versben is jól tapintható mindez, ahol az idill egy erős hasonlattal kerül éles kontrasztba az elfojtott, lappangó szomorúsággal: „Oly félelem nélküli így az életünk és egyszerű, / mint a papír, vagy a tej itt az asztalunkon / és kegyetlen is, / mint mellettünk a lassútekintetű kés.” A késmotívum később, az önvádló versekben is nem egy ízben visszatér. Ezekben nem az én-líra, nem egyfajta szubjektum-líra válik mindeneke-lőtt hangsúlyossá, hiszen mindennek kiindulópontja a világ, melyben persze az önmagával való viaskodás is elfér, sőt, eleve szükségszerű. A versei „én”-je a környező világ rettenetéhez rendelődik. A látszólag túlzó prezentizmus pedig múlt és jelen közt oscillál, önvádlón és faggatón. *A félelmetes angyal* tűz

⁶ HEGEDŰS 1992.

⁷ BÁLINT 1935.

⁸ BARÓTI 1977, 480.

BOKA LÁSZLÓ

évvel később, 1943-ból is erre a belső fájdalomra, öncsonkításra épít, s – akárcsak a kiszakadó vízcsepp – természetesen az áldozat értelmének, árának komplex problematikáját mutatja fel művészién:

Mikor fehér
a holdas éj, suhogó saruban
fut a réten s anyám sírjában is motoz.
Érdemes volt-e? – kérdi tőle folyton
s felveri. Suttog neki, lázítva fojtón:
megszülted és belehaltál!

Hogy aztán a versben meztelenre vetkőzött lélek az öröklött fizikumát is szépen lassan feladja:

Vetkezz tovább! –
így bízott, – ne védjen bőr sem,
nyers hús vagy úgyszólván pucér ideg.
Nyúzd meg magad, hiszen bolond,
ki bőrrel, mint börtönével henceg.

Az egyre borzasztóbbá, nyomasztóbbá váló jelen, a tragikus egyéni sors, s a nyelv révén mégis a kollektivitás, a nyelvben, tradíciókban, műveltségben élő nemzet mint kulturális közösség értékrendje kavargó a versekben, de mindez jól kitapintható a belső vívódásokat még inkább rögzítő *Napló*-ban is. Az önvád, a panasz kiteljesítése Radnótinál vissza-visszatérő motívum, mely a születése körülményeit éppúgy összeköti a léte értelmének kutatásával, mint a félt áldozatisággal. „Erőszakos, rút kisdéd voltam én, / Ikret szülő anyácska, – gyilkosod!” (*Huszonnyolc év*, 1937), hogy végül az engesztelődés valami örök, fenséges, metafizikai létben való feloldásában reménykedhessen:

Anyácska, véres áldozat,
a férfikorba nőttem én
erősen tűz a nap, vakít,
lepke kezdeddel ints felém,
hogy jól van így, hogy te tudod,
s hogy nem hiába élek én.

Úgy vélem, mindenekelőtt ennek a *nem hiába élésnek a kétegyes és bizonyossága* formálta Radnóti költői és fordítói pályáját egyaránt! Önmagát a mindösszesen órákat élő lepke és az időtlen csillag viszonyában persze a halandó lepkehez hasonlította, aki mégis, teremtett lényként, egy örök távolban világló

csillagfény után sóvárog (*Huszonkilenc év*, 1938). Ortutay Gyula, akinek ez utóbbi verset Radnóti ajánlotta, úgy fogalmazott: ha Radnóti költészetéről szólunk, először a végső pillanatokról kell beszélnünk, vagyis az utolsó versekről. Pilinszky János talán ehhez kapcsolódva is *szituációs zsenialitásról* beszélt e költészet kapcsán.⁹ Előbbi szerint nem kezdhetjük máshol és másként, mert Radnóti költészete végleges formát, értelmet itt, ezekben a sorokban nyer. Ez egy megrendítő magaslát, a „hatalmat érő” nyugalom, mely a versein elárad, szétterül, s maga az írás mintegy az élet meghosszabbíthatóságának lehetősége ekkor nyer végső értelmet. Meglehet. Én mégsem csak így – s pláne nem egyfajta teleologikusságban, determinizmusban – olvasom őt, mert e történeti kontextus, poétikai-egzisztenciális *szituáltság* vagy akár a részleges *én-vesztés* leszűkítene, eleve értelmezné, állandó keretek közé szorítva kontextualizálná és kisajátítaná a szerzőjüktől is függetlenedő versek gazdagságát. A munkatáborban írt versei egy részében Szegedy-Maszák Mihály szerint is¹⁰ a hangvétel inkább az elégikus idillel, mintsem csupán a tragikummal hozható kapcsolatba. Az idill – ahogyan Pilinszky mondta róla – az elveszett latin paradicsom visszaszerzése, legalábbis erre tett folyamatos kísérlet. Radnóti képes volt bennük megformálni egy olyan létrendet a maga számára, melyben a valóság által hitelesítve, de mégis annak fölötté, felszéli az életnek egy más, valami által finomodó minősége: az élet lebírhatalan szépsége. Rónay László is alighanem hasonlókra utalt, amikor azt írta, minden tragédián és leírhatatlan borzalmon túl, költészete maga a remény lüktetése.¹¹

Az sem mellékes számunkra, hogy az avantgárd vonzásában induló fiatal poéta épp a világháborús korszakban talál rá a leghibátlanabb klasszikus időmértékes formára, mintegy nyugalmat, rendet vágyva éppen akkor, amikor létének és a klasszikus humanizmusnak a keretei már valóban *szétbullóban* voltak.¹² Ezért érezhette, „hogy a lélek rémületét csak a klasszikus forma fegyelmezheti, a kívül leselkedő veszély ellen az értelem és az erkölcs szilárd belső rendje ad fegyvert és öntudatot” – ahogyan találóan első monográfusa, Pomogáts Béla is írt már minderről.¹³ Szegedy-Maszák Mihály fontosnak vélte hangsúlyozni ugyanakkor azt is,¹⁴ hogy igencsak nehéz volna eldönteni, mennyiben alkata, s milyen mértékig a történeti összefüggésrendszer és egyéni elhatározás vezette Radnótit a klasszikus versformákhoz. Az alkati

⁹ PILINSZKY 1993, I., 265–266.

¹⁰ SZEGEDY-MASZÁK 1998, 170–187.

¹¹ RÓNAY 1990, 255–256.

¹² Uo.

¹³ POMOGÁTS 1984, 113.

¹⁴ SZEGEDY-MASZÁK 1998, 186.

kérdés *Naplója* olvasója számára könnyűszerrel világossá válik: olyan valaki léteződéjét olvassuk, akit megejtően közelinek érzünk magunkhoz. Egy fiatalét, aki nem kap tanári állást, bár mindenkor tanítani szeretne, aki versei kapcsán elsődlegesen szerelmétől vár erős kritikát, aki eladja cipőjét is, hogy újabb könyveket vehessen, s aki látva a körülötte dúló társadalmi-történelmi rettenetet, esőért imádkozik, hogy a bombák okozta tűz mielőbb kialudjon. Miközben továbbra is ír, verset költ, és persze szüntelenül fordít. És még a munkaszolgálatban is remél, reméli, hogy van, lehet belső rend, mely megmenteni tud a tébolytól, s mely szeretet, értelem és erkölcs nem is emberektől származik. És reméli, esendően ennél fogva azt is, hogy egyszer hazaküldik... S bár fokozatosan ébred rá ennek végső keserűségére, mégis ott, vagyonban és a barakk félhomályában is ír, és újraolvassa a *Buda halálát*, a *Toldi szerelmét*, Arany János nyelvi teremtő lényegét.

Ez már az elhatározás, a tudatos választás is kétségtelenül, mely mindezek fölött etikai és esztétikai egyszerre, a vészkorszak kontextusai közepette pedig kontrasztjaiban döbbenetes. Hangsúlyos a hagyományvállalásban, a szellemi családfa, a szellemi rokoni kör kijelölésében, s ehhez kapcsolódóan a fordításban is, annak egyéni és költői tökéletességre törekvésében. A fordító Radnóti ugyanis ötvözi a szellemi és etikai hagyományvállalást, a poétikai tökéletes formabravúrt és az elkerülhetetlen, örökös újítást. Aranyig és Petőfiig visszavezethető például az említett *Első ecloga* etikai magatartása, a halál árnyékában is lantját a kebléhez szorító költő magatartása (így Arany *Mindvégig* című versének ihlető soraival), mely tücsökdalszerű: akkor is szól, ha egyáltalán nincsen, ki hallgassa. Radnóti a hagyományvállaláson elsődlegesen a magyar irodalom teljességének a felvállalását érti persze, amint azt egy 1937-es önvallomásában is kifejtette.¹⁵ Ugyanakkor a tudatos választás mindig is erős, ha tetszik alkati jegye maradt: „Mí az a rokon? Kí az? Akit én nevezek annak!” – írta *Naplójában*.¹⁶ Arany János mellett az őt megelőző, első nyugatos nemzedék jeleseit tekinti példaképeinek (például Juhászt, Babisot és Kosztolányit, akik halálakor nekrológverset is ír), s e példaképeken túl is, az egyenesen „mithosznak” nevezett, a „testében hét éve nem élő Ady” Endrét. Mellettük persze magához közel állónak érzi a fordító Tóth Árpádot és Kaffka Margitot is, utóbbi munkásságáról (szintén egy tragikus rövid életútról!) szól Radnóti szakdolgozata is, s rokonnak gondolja mindazon európai nagyokat, akiket a *Nyugat* első nemzedéke már fordított. Mert „a nemzedékek annyiban különböznek egymástól, amennyiben a hagyományból mást és mást választanak ki és vállalnak” – írta –, „s hogy a

¹⁵ RADNÓTI 1971, 121.

¹⁶ RADNÓTI 1989, 92.

fiatalabb nemzedék hagyományához hozzátartozik már a megelőző nemzedék is. Nekem, aki 17 éves korom óta választom vagy válogatom tudatosan olvasmányaimat” – folytatta könyvekkel kapcsolatos gépiratos vallomásában¹⁷ – „a nemzedékek egymásmellettsége, az összeérő kezek képletes, terebélyes családfája, s nem rivalizálása elsődlegesen a fontos és hangsúlyos”.

„A Nap barátja volt [...] És a Gondolat üldözöttje lett” – írta Radnóti a nálánál csupán kilenc évvel idősebb, mégis más generációnak számító Szabó Lőrincről a *Különbéke* kapcsán a *Nyugat*ban közölt kritikájában, 1936-ban. „Az intellektust mindjobban elragadja a fölfedezés, a keresés vágya. Remegő nyíl, – mibe csapódjam?” Mindez nyilván önmagára is könnyűszerrel vonatkoztatható. Ezért hangsúlyosak az olyan mondatai e kritikából, miszerint: „A mindent kifejezni vágyó költő most kifejez mindent. Napló ez a könyv, beszámoló, – nem véletlen a kifejezés – beszámoló benne életéről.” A rokon költői magatartásminták szépen fölfejtethők Radnóti költészeteszményében.

„Rengeteg rokonom van” – fogalmazott emlékezetesen az elődök, a magyar irodalmi hagyomány szerzőiről szólva egy kevésbé ismert Arany János-portré kapcsán, mely írásztala fölött lógott, s amelyet valaki valóban, vér szerinti rokonának gondolt¹⁸ – s mindez az általa fordított/fordítandó szerzőkre is kétségkívül érvényesnek mondható. Huizingára éppúgy, mint Shakespeare-re. Közben magára a fordításra mindvégig mint kihívásra tekintett: az értelmező-alkotó tudatával, aki egyszerre értelmez, magyarít (magyaráz tehát), s aki szükségszerűen a Rába Györgytől jól ismert nyugatos nemzedék, a *szept hűtlenek* méltó folytatója, eszményük továbbvivője és egyben megújítója. Teremtő és áruló: *traduttore-traditore* egyszerre. Tudja, hogy a költők Orpheusok, megpendítik lantjukat, s énekelve indulnak útnak, miközben madarak, halak, fák, bokrok, sziklák és vadállatok követik, s a nimfák szívét is meghatja énekük. De azzal is tisztában van, hogy sokszor az idegen vers maga választja a fordítóját, s a fordítás mindig kísérlet és próbatétel is egyszerre.¹⁹ „A műfordító költő tudja, hogy nem lehet »fordítani«, csak újra megírni egy idegen verset, s hogy minden műfordítás, kísérlet. [...] Ezért szerencse is kell hozzá”,²⁰ akárcsak az orpheusi varázslathoz, hogy az aranygyapjat őrző sárkányt elaltassuk. És nem csak akaratra és képzettségre, komoly szerencséjére is szükség mutatkozik ahhoz, hogy egy-egy disztichonban írt eredeti Tibullus-vers, egy Goethe-, illetve Hölderlin-költemény a

¹⁷ Lásd Kőhalmi Béla körlevelére írt válaszát 1937-ben. Erről lásd BATÁRI 1963, 729–730.

¹⁸ MELCZER 2003, 259.

¹⁹ RADNÓTI 1943.

²⁰ RADNÓTI 1943, 130–134.

látszólag azonos, kötött forma mellett mégis megmaradjon sajátjának, egyedinek. Koczkás Sándor írta Radnóti versszerkesztései kapcsán,²¹ hogy azok expresszionisták: nem az eleven képek belső logikájára, hanem a szavak és kifejezések hangulatának különös változásaira épülnek. Mindez alighanem a fordító Radnótira is értelemszerűen és hangsúlyosan igaz. Talán ezért is válhatott nemzedéke egyik legkiválóbb műfordítójává, amint azt épp Vas István mondta utóbb róla.

Az *Orpheus nyomában* (Radnóti műfordításgyűjteménye) 1943-ból méltán állítható a *Nyugat* első nagy műfordító-nemzedékének gyűjteményei mellé. Radnóti ebben az európai költészet örök klasszikusait fordította magyarra: Sappho, Anakreon, Catullus, Vergilius, Horatius, Tibullus, Vogelweide, Ronsard, du Bellay, Shakespeare, Chénier, Goethe, Schiller, Hölderlin, Byron, Shelley, Keats, Mallarmé, Jammes, Rilke, Cocteau és a többiek vonulnak fel Radnóti tolmácsolásában csodálatos verseikkel a magyar olvasó előtt. De felfedezésekben is gazdag e gyűjtemény, hiszen gyönyörű, addig nem ismert görög epigrammák, Rémy Belleau, a Franciaországban is csak a korban felfedezett Nerval, vagy a modern költészet egyik mestere, Apollinaire, a kortárs Larbaud és Montherlant is Radnóti nyelvén, optikáján és szavával szólaltak meg ekkor. Sajnálatosan már nem tudhatjuk meg, milyen lett volna e kiteljesedni nem engedett fordítói oeuvre, ahogyan azt sem, hogyan hangzott volna a tragikus halál miatt töredékben, csonkán maradt shakespeare-i *Vízkereszt* teljes magyarítása, mely szándéka szerint a Franklinnak készült.

Könyvtárnyi irodalom és számos definíció ismert a fordításról, melyekben mindig valamiféle átvitelről, újrafogalmazásról, átkódolásról esik szó. A fordító Radnóti alighanem tudatában volt annak, hogy a magyar nyelv – mely öröksége és munkanyaga volt egyszerre – maga a megérthető lét, s hogy ezenkívül nem létezik más semmi. Évszázadok költészetének súlyát egyetlen költőnek nem is lehetne másként elbírní, csak az így értett, szükség-szerű személyessé tétellel. Egyik korábbi írásomban róla szólva azt írtam: a szerelmet, a szépet is kegyelemként megélő egyén, s az ennek elvesztésétől tartó belső „figyelő félelem” attitűdje, vagyis a csalódás rettenete és az idill akarása; az élet igenlése a folyamatos veszélyérzetben jellemzik leginkább költészetét. S mindezek mögött az élni tanítás, a hatalmat érő belső nyugalom megtalálására ösztönzés, költői és fordítói formabravúrok, egyéni, hiteles hang – és a *vízcsepp vállalt magánya a tökéletesség érdekében*. Számomra ezek maradnak a kulcsszavai egy időtlen életműnek. A vízcseppé, mely a képletes és valós hullás – a tökéletes cseppforma érdekében vállalt egyéni kiszakadás,

²¹ KOCZKÁS Sándor, Előszó, in RADNÓTI Miklós 1954.

áldozathozatal – közben a teremtő víznek tükörképe adta természetes önreflexióival és megtisztító erejével tud hatni ránk.

Irodalomjegyzék

- BARÓTI Dezső. *Kortárs útlevelére*. Budapest: Szépirodalmi, 1977.
- BATÁRI Gyula. „Radnóti Miklós vallomása olvasmányairól”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67, 6. sz. (1963): 729–730.
- BÁLINT György. „Radnóti Miklós, Ujhold”. *Nyugat* 9. sz. (1935). Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00596/18829.htm> (letöltve: 2021.05.31.)
- HEGEDÜS Géza. *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Budapest: Trezor, 1992. Online: <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> (letöltés: 2021.05.31.)
- MELCZER Tibor. „Ha minden összetört...” *Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*. Irodalomtörténeti Füzetek 153. Budapest: Argumentum, 2003.
- PILINSZKY János. „Radnóti Miklós”. In PILINSZKY János, *Tanulmányok, esszék, cikkek*, 2 kötet. Budapest: Századvég, 1993.
- POMOGÁTS Béla. *Radnóti Miklós*. Budapest: Gondolat, 1984.
- RADNÓTI Miklós. *Orpheus nyomában*. Budapest: Pharos, 1943.
- RADNÓTI Miklós. *Versek és műfordítások*. Budapest: Szépirodalmi, 1954.
- RADNÓTI Miklós. „A könyv és az ember”. In RADNÓTI Miklós, *Próza*, 119–122. Budapest: Szépirodalmi, 1971.
- RADNÓTI Miklós. *Napló*. Budapest: Magvető, 1989.
- RÓNAY László. *Társunk, az irodalom*. Budapest: Szépirodalmi, 1990.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály. „Radnóti Miklós és a holocaust irodalma”. In *Irodalmi kánonok*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Debrecen: Csokonai, 1998, 171–188.